
УДК 340.0

А. М. ШУЛЬГА,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВІРА (НЕРЕЛІГІЙНА) ЯК ЕЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

Висвітлено значення нерелігійної віри як регулятивного елемента правосвідомості людини, репрезентовано її роль та місце в контексті психологічного механізму дії права.

Метою даної статті є з'ясування значення нерелігійної віри як регулятивного чинника правосвідомості людини, репрезентація її ролі та місця в контексті психологічного механізму дії права, впливу на юридично значущу пове-

дінку особистості як результату певного оцін-ного ставлення до норми права.

Загально-психологічна характеристика внутрішньої детермінації правомірної поведінки традиційно являє собою насамперед характеристику

її мотивації, висвітлення певної низки видів мотивів [1, с. 120–150] як внутрішньої причини об'єктивації такої поведінки. Мотиви правомірної поведінки особистості є різноманітними: переконаність у справедливості правових норм, егоїстичний особистий інтерес, прагнення робити як усі (конформізм), страх відповідальності тощо [2, с. 593]. Будь-який перелік мотивів правомірної поведінки завжди безпосередньо стосується до того факту, що «більшість авторів так чи інакше визнає існування мотивів, які забезпечують правомірну поведінку громадян незалежно від того, знають вони правові приписи чи не знають, переконані в їх корисності або не переконані» [3, с. 38].

Стимулююча й стримуюча функції мотивів правомірної поведінки впливають із природи правових норм: норми зобов'язальні й заборонні, на відміну від норм уповноважувальних, мають санкції, «і тому ставлення до норми неминуче роздвоюється на ставлення до диспозиції й ставлення до санкції» [4, с. 70]. Спонукальні й стримуючі мотиви (перші формуються шляхом встановлення зобов'язань і дозволів, останні – шляхом встановлення загальних і спеціальних заборон) становлять так званий *психологічний механізм дії права* [5, с. 103], або, інакше кажучи, психологічний механізм реалізації норм права (втільнення змісту норм права в правомірній поведінці).

Психологічний механізм дії права демонструє мотивацію правомірної поведінки, узятую в її генезисі (мотивацію як процес), репрезентує не статику, а динаміку цього психологічного явища – низку взаємопов'язаних, взаємообумовлених, взаємодіючих елементів, послідовну дію яких виражає, за загальним правилом, схема: «потреба – інтерес – мотив – мета – установка».

Вихідний елемент психологічного механізму правомірної поведінки – *потреби*. Загальновизнано, що потреби – це психологічна основа людської поведінки. Інтерес передуює появі мотиву. Перший, на думку І. С. Кона й О. А. Лукашової, є своєрідним «перехідним мотивом» до останнього [6, с. 26–27; 7, с. 313]. Але, на наш погляд, наявності потреби й інтересу, пов'язаного з усвідомленням людиною як своїх потреб, так і загальних умов і засобів, що сприяють їх задоволенню [8, с. 169–170], не завжди достатньо для того, щоб людина почала діяти, спонукувана тим чи іншим домінуючим мотивом (домінуючим щодо інших мотивів). Теоретична конструкція психологічного механізму правомірної поведінки повинна бути доповнена ще одним істотним елементом.

Усвідомлення умов і засобів задоволення потреби – передумова майбутніх дій, але усвідомлення цих умов і засобів супроводжується й оцінкою їхньої здатності задовольняти потреби. Не завжди існують достовірні доводи, що свідчать про дійсну здатність цих умов і засобів задовольнити потребу, ця здатність може виявитися хибною, уявною. Таким чином, перш ніж діяти, маючи інтерес діяти, людина ще й *вірить* або *не вірить* в успіх досягнення передбачуваного результату.

З огляду на закони мислення, формальної логіки, *віру* (нерелігійну) І. Кант визначав як визнання істинності судження, яке є достатнім з суб'єктивної сторони, але недостатнім з об'єктивної [9, с. 673]. Феномен нерелігійної віри нерідко стає предметом дослідження не тільки психологів, соціологів, філософів але і юристів [10, с. 33], що висвітлюють ті чи інші питання юридичної деонтології. Проте знання про віру має бути елементом не тільки психологічної, але і правової культури юриста, елементом юридичного світогляду юриста-практика, оскільки значення віри в контексті юридично значущої поведінки іноді також треба враховувати. Частими є випадки, коли суб'єкти права не використовують свої суб'єктивні права, оскільки не вірять у реальну дієздатність норм права, тобто не вірять у можливість дійсної реалізації відповідних норм, хоча зацікавлені в даній реалізації. Або, приміром, у зв'язку з порушенням своїх прав люди звертаються за допомогою до журналістів, що представляють ті чи інші засоби масової інформації (друковані, електронні), а не до суду, хоча Конституція України (ч. 1 ст. 55) надає можливість їхнього захисту безпосередньо в суді і, за логікою речей, саме «судове рішення – акт захисту права» [11, с. 152–160], що припускає, що захист у судовому порядку є найбільш ефективним способом захисту порушеного права.

Реальна дієздатність норм права як показник функціонально реального існування передбачених, закріплених нормами права юридичних прав та обов'язків, а останні – «серцевина, центр правової сфери» [12, с. 50], ґрунтується на забезпеченості відповідних норм у *соціальному аспекті* (відповідність потребам розвитку суспільства з економічної, політичної точки зору, відповідність традиціям, свідомості людей у культурологічному, етнографічному, етичному плані) і *юридичному аспекті* (досконалість юридичної форми, інтелектуальна й фізична доступність нормативних

актів, «підтримка» нормоустановленої поведінки санкціями, заохоченнями, контролем і наглядом, словом ефективною діяльністю правозастосовних органів, результативним функціонуванням як всієї правової системи у цілому, так і окремих її частин, елементів механізму правового регулювання) [13, с. 29]. Інакше кажучи, реальність передбачених, закріплених нормами права юридичних прав та обов'язків залежить від їх гарантій [14, с. 202].

Те явище, яке ми називаємо реальною дієздатністю чинної норми права (формальне набрання нормою чинності – «дії у просторі», «дії у часі», «дії щодо кола осіб» – ще не означає її реальну дію в соціальному середовищі), найчастіше виражається терміном «реальність» (норми). Але реальним, об'єктивно існуючим є й так званий «мертвонароджений закон» (закон, який завідомо не буде виконуватись, його норми «діють» лише на папері). Тому саме термін «реальна дієздатність норми права» вказує на зв'язок переходу можливого в дійсне (в дійсність). При цьому слід зазначити, що дієздатність норми права може бути як реальною, так і номінальною (як відомо, формальна логіка розрізняє поняття «реальний» і «номінальний»). Саме для позначення такого явища, як номінальна дієздатність норми (норм) права, у буденній правосвідомості людей і виник, закріпився термін «мертвонароджений закон».

Замість терміна «реальна дієздатність норм права» можна використовувати термін «ефективність норм права» [15, с. 30], проте зазначені терміни скоріше є близькими, ніж тотожними. Якщо термін «реальна дієздатність норми» відповідає на запитання: «Чи можна потенційно реалізувати дану норму права?», то «ефективність норми» – на запитання «Якою є якість поточної реалізації даної норми права?». Ефективність норм права як регулятора суспільних відносин, як і загалом ефективність юридичного регулювання, припускає аналіз співвідношення їх мети з відповідним досягнутим фактичним результатом (приміром, П. М. Рабінович зазначає: «Ефективність юридичного регулювання характеризується співвідношенням реальних результатів здійснення цього регулювання з його метою» [16, с. 202]).

Реальна дієздатність норм права як певне юридичне явище безпосередньо корелює з категорією «віра». Так, приміром, у період розпаду СРСР невір'я селян у стабільність і тривалість селянського землекористування породило у них відповідне ставлення до прийнятого Закону про землю, неадекватне його сприйняття

й оцінку [17, с. 11]. Але у тогочасній пресі також відзначалось, що, наприклад, у судах першої інстанції Російської Федерації збільшилася кількість справ за позовами громадян про захист їх честі й гідності; це зростання було «викликане в основному оновленою редакцією» відповідної статті Цивільного кодексу РФ, що спричинило прояв у громадян «віри в реальність своїх прав і в можливість ефективного їх захисту... державою» [18, с. 5].

Слід зазначити, якщо для вчинення того чи іншого акту правомірної поведінки мотиваційну силу має віра в реальну дієздатність відповідної норми права, то для скоєння правопорушення силу спонукання може мати віра в реальну недієздатність норми права («невір'я в реальну дієздатність норми»). Індивід, який не бажає відповідати за правопорушення (відчуває «страх» зазнати застосування заходів юридичної відповідальності як стримуючий мотив), усе ж таки може скоїти правопорушення в силу наявності у нього твердого знання про фактичну (практичну) недієздатність відповідної правової норми (існує лише номінально, на папері, лише як «право в книгах», а не як «право у житті») або ж віри в її недієздатність. Недієздатність, приміром, внаслідок низького рівня ефективності роботи правоохоронних органів у сфері соціальної дії відповідної норми (наприклад, у селі почало буйно «квітнути» самогеноваріння, оскільки посада дільничного інспектора міліції, який має постійно працювати у даному селі, тривалий час залишається вакантною).

Таким чином, віра посідає особливе місце у психологічному механізмі правомірної поведінки. Віра охоплює як інтерес, так і мотив. І мотив, і інтерес безпосередньо стосуються норми права. Норма права – одна з умов і засобів задоволення інтересу в соціально-правовій сфері. Віра також стосується норми права, точніше факту констатації її передбачуваної реальної дієздатності. Мотив продукує інтерес, оскільки останній виявляє певну норму права як необхідний компонент загальних умов і засобів задоволення потреби. Головне для інтересу – розпізнати ці умови й засоби. Але інтерес – це вже не потреба, але це ще й не ставлення (негативне, позитивне). Позитивне *ставлення* до умов і засобів задоволення потреби, репрезентоване мотивом, починається з віри в реальну дієздатність цих умов і засобів, тобто з віри в реальну дієздатність норми права.

У зв'язку із зазначеним доцільно звернути увагу, що журналісти, соціологи, науковці на шпальтах відповідних видань, коли вказують

на недоліки функціонування правових систем України та Росії, часто наголошують на зниженні в народі віри в правопорядок, непорушність законності. Така особливість правосвідомості населення констатувалась і в період розпаду СРСР [19, с. 128], констатується і в сучасний «пострадянський період» історичного розвитку як України, так і Російської Федерації.

Приміром, у доповіді Громадської палати РФ «Про стан громадянського суспільства» відзначено, що для сучасного покоління росіян характерний соціальний песимізм: «Наша російська людина не вірить, що може жити інакше», «Своєю активністю наша молодь відстає не тільки від молоді США, Європи, але й афро-азіатських країн. У США 70 % школярів і студентів беруть участь у громадській роботі. У нас 2–3 %. На думку соціологів, це реакція на реформи, які для населення пройшли за найбільш невдалим із можливих сценаріїв. Молодіжний романтизм 90-х років, віра в політичне й духовне відродження обернулися гірким розчаруванням» [20, с. 7].

Аналогічний загальний стан речей, стан правосвідомості населення є характерним і для української держави. Приміром, в Україні до здійснення у 2011 р. новітніх заходів щодо прогресивного вдосконалення антикорупційного законодавства, особливості протидії корупції як істотному соціальному явищу полягали в тому, що відповідна діяльність державних органів не сприяла появі в населення віри в успіх цієї справи, віри в реальність законності як режиму життєдіяльності суспільства, віри в реальну дієздатність відповідних норм права (антикорупційних норм). Так, в Україні «упродовж 8 місяців 2009 р. за судовими рішеннями до адміністративної відповідальності притягнуто 3093 корупціонерів, близько 2,5 % з яких було

звільнено з посад. Така ситуація на користь хабарників стала можливою після внесення змін до антикорупційного законодавства, якими передбачається стягнення штрафу без обов'язкового звільнення того, хто брав хабарі» [21, с. 4].

На віру як на особливу психічну реальність не можна не звертати увагу. Психоаналітичний портрет убивць, наприклад, пов'язаний із констатацією у них невір'я в можливість добрих відносин між людьми [22, с. 146]. Вивчення поведінки в соціально-правовій сфері не може не включати аналізу феномена віри. Так, приміром, ще в колишньому СРСР (у відносно благополучні в економічному плані 70-ті роки) кримінологічними дослідженнями було встановлено, що 44 % неповнолітніх правопорушників знали, але не вірили, що їх покарають у кримінальному порядку, 46 % були впевнені, що ніхто не довідається про факт правопорушення [23, с. 23]. Зазначене свідчить, що не випадково іноді при визначенні поняття правового нігілізму (у вузькому значенні) пишуть, що правовий нігілізм являє собою «сформоване у свідомості... стійке невір'я в справедливість, силу і ефективність права» [24, с. 63].

Узагальнюючи зазначене, необхідно зробити **висновок**, що теоретична конструкція психологічного механізму правомірної поведінки особистості має бути доповнена таким істотним елементом, як віра (нерелігійна), оскільки перш ніж діяти, маючи інтерес діяти, людина ще й вірить або не вірить в успіх досягнення передбачуваного результату. Відповідно реалізація норми права залежить і від того вірить чи не вірить людина в реальну дієздатність норми права (номінальна дієздатність норми права означає її фактичне існування як правила поведінки лише на папері).

Список використаної літератури

1. Тюрина Н. И. Правомерное поведение как объект юридического исследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тюрина Наталья Ивановна. – Саратов, 2003. – 218 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О.Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
3. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии и методика измерения / В. В. Головченко. – Киев : Наук. думка, 1985. – 128 с.
4. Нурпеисов Е. К. Психология правомерного поведения / Е. К. Нурпеисов. – Алма-Ата : Наука КазССР, 1985. – 127 с.
5. Лапаева В. В. Конкретно-социологические исследования в праве / В. В. Лапаева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 144 с.
6. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
7. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева. – М. : Юрид. лит., 1973. – 344 с.
8. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 448 с.
9. Кант И. Критика чистого разума // Кант Иммануил. Сочинения : в 6 т. Т. 3. – М. : Мысль, 1964. – 799 с.
10. Горшенев В. М. Юридическая деонтология / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик. – Киев : Наук. думка, 1988. – 80 с.

11. Завадская Л. Н. Судебное решение – акт защиты права. / Л. Н. Завадская // Теория права: Новые идеи. – Вып. 1. – М. : ИГиП АН СССР, 1991. – 184 с.
12. Мальцев Г. В. Права личности: юридические нормы и социальная действительность / Г. В. Мальцев // Конституция СССР и правовое положение личности / редкол.: Витрук Н. В., Копейчиков В. В. и др. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1979. – С. 50–62.
13. Тихомиров Ю. А. Закон и формирование гражданского общества / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. – 1991. – № 8. – С. 24–32.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 704 с.
15. Эффективность правовых норм / [Глазырин В. В., Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С.]. – М. : Юрид. лит., 1980. – 280 с.
16. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Л. : Край, 2008. – 224 с.
17. Петров В. С. Союзный Закон о земле и развитие земельных отношений / В. С. Петров. // Вестник МГУ. Серия II. Право. – 1991. – № 1. – С. 11–13.
18. Беляк С. «Да» и «Нет» не говорите / С. Беляк // Юридическая газета. – 1992. – № 4.
19. Демидов А. И. Москвичи о выборах / А. И. Демидов // Социологические исследования. – 1990. – №10. – С. 128–130.
20. Костиков В. Как российская бюрократия проглатывает средний класс? / В. Костиков // Аргументы и факты. – 2007. – № 5.
21. Хабарнику дозволено сплатити штраф і... залишитись на посаді // Іменем Закону. – 2009. – № 40.
22. Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность: о природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – 351 с.
23. Наумов А. В. Юридическая природа воспитательной функции советского уголовного права / А. В. Наумов // Труды Высшей следственной школы МВД СССР. – 1973. – Вып. 8. – С. 23–25.
24. Волошенюк А. В. Правовой нигилизм: общетеоретическая характеристика / А. В. Волошенюк. – Харьков : Прометей-пресс, 2005. – 104 с.

Надійшла до редколегії 08.06.2011

ШУЛЬГА А. М. ВЕРА (НЕРЕЛИГИОЗНАЯ) КАК ЭЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ НОРМ ПРАВА

Освещено значение нерелигиозной веры как регулятивного элемента правосознания человека, показаны ее роль и место в контексте психологического механизма действия права.

SHULGA A. BELIEF (NON-RELIGIOUS) AS AN ELEMENT OF THE PSYCHOLOGICAL MECHANISM OF REALIZATION OF LEGAL RULES

Significance of non-religious belief as regulative element of sense of justice of the person is outlined, its role and place in the context of the psychological mechanism of law action mechanism is pointed out.